

LA QÜESTIÓ ARNALDIANA: AUTENTICITAT I FALSA AUTORIA EN EL CORPUS ATRIBUÏT A ARNAU DE VILANOVA

Sebastià GIRALT

Per “qüestió arnaldiana” entenc la complexa problemàtica entorn de l'autenticitat de la majoria de les obres pertanyents a l'extensíssim corpus que circulà sota el nom d'Arnau de Vilanova en l'edat mitjana i el Renaixement. És sabut que els textos medievals presenten molt sovint problemes d'atribució, puix que molts acabaren circulant sota un nom diferent del de l'autor que els havia escrit¹. Les causes podien ser diverses, des de la simple intenció fraudulenta fins al malentès provocat pels mecanismes de circulació de la cultura escrita, dins un context que era favorable per la veneració del passat, per la reverència envers les *auctoritates* i per la transmissió i la propagació de la cultura escrita mitjançant la còpia manual. No deixava de ser un cercle viciós: l'obra d'un *auctor* mereixia ser llegida i una obra mereixedora de ser llegida havia de ser d'un *auctor*, ja que els escrits anònims o d'autors foscos tenien una autoritat molt menor. D'aquí la facilitat a acceptar atribucions fins i tot improbables a autors antics i respectats. Un altre factor a tenir en compte és que l'actitud respecte a l'autoria era força diferent a l'edat mitjana que a l'actualitat. Així, era habitual l'atribució al mestre d'escrits redactats pels deixebles, per bé que seguint els criteris d'aquell, o de textos provinents de les anotacions preses durant una *lectio* universitària, que circulaven amb la revisió i l'autorització del mestre o sense. De la mateixa manera era lícit plagiar, resumir, traduir, sense citar necessàriament les fonts.

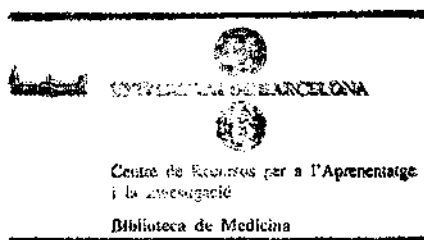
¹ Sobre els problemes d'autoria al món medieval vegeu Armando PETRUCCI (1992), “Dalla minuta al manoscritto d'autore” i Fabio TRONCARELLI (1992), “L'attribuzione, il plagio, il falso”, capítols de G. CAVALLO - C. LEONARDI - E. MENESTÒ (dir.), *Lo spazio letterario del Medioevo*. I. *Il Medioevo latino*. II: *La produzione del testo*, Roma, Salerno Editrice, tom I, pp. 353-372 i 373-390 respectivament; Alastair J. MINNIS (1984), *Medieval theory of authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, Aldershot, Scolar Press, 1988², pp. 9-12.

Per tant, els problemes d'autoria del corpus arnaldianà deriven en primer lloc del fet que Arnau esdevingué una de les grans autoritats de la medicina medieval, no sols pels seus propis mèrits, indiscutibles, sinó també pels conferits per la llegenda que, una vegada mort, s'anà teixint al voltant de la seva figura. En efecte, Arnau de Vilanova atenyé una immensa fama, gràcies no sols al prestigi que aconseguí tant per la seva pràctica mèdica, dedicació acadèmica i per la difusió i alt nivell dels seus escrits, sinó també gràcies a determinats episodis de la seva vida que destacaren la seva dedicació a l'ocultisme i a l'heterodòxia de la seva activitat, obra i pensament en matèria religiosa, condemnats pòstumament per la Inquisició. El seu antiescolasticisme en teologia el convertí en figura heterodoxa per excel·lència, fins a distorsionar la seva reputació mèdica i contradir el paper capdavanter que havia tingut en el galenisme universitari del seu temps. La mateixa fama provocà que nombroses obres procedents d'altres mans, sobretot aquelles que pel seu caire màgic o empíric s'adeien a la contraimatge formada d'ell, finissin per aixoplugar-se sota la seva autoria, no sols durant la baixa edat mitjana sinó també durant el Renaixement; de manera que la majoria d'escrits mèdics que acabaren circulant amb el seu nom, inclosos alguns dels que li proporcionaren més anomenada, eren apòcrifs. La seva celebritat no es limità als sabers que havia cultivat, sinó que passà a una activitat que segons quasi tots els indicis fiables li fou aliena, l'alquímia, fins al punt de convertir-se en una de les principals autoritats d'aquesta art, amb un molt considerable corpus alquímic adscrit al seu nom. Tanmateix en l'actualitat s'està veient que el seu és un cas més de la pseudoepigrafia pròpia de la transmissió de l'alquímia².

La fama de savi total que anà guanyant després de la seva mort apareix en primera persona en els textos de presentació de la *Siensa de destriar* i de *La siensa d'atermenar*, escrites en occità per Bertran Boisset entre 1401 i 1415 i conservades en un manuscrit autògraf de Carpentras (Bibliothèque Municipale, ms. 327):

² Sobre la llegenda arnaldiana vegeu els meus treballs i la bibliografia que s'hi cita: "El mite d'Arnau de Vilanova, de l'Edat Mitjana al Renaixement", *IV Col·loqui Internacional Problemes i Mètodes de Literatura Catalana Antiga "Història i llegenda al Renaixement"*, Universitat de Girona, 8-11 de juliol del 2002 (en preparació); *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, Manresa, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona - Mútua Manresana, 2002, esp. pp. 57-66; introducció del *De reprobacione nigromantice fictionis*, *AVOMO*, VII (publicació prevista per al 2003). Quant al corpus alquímic preneu com a punt de partida Michela PEREIRA (1995), "Arnaldo de Villanova e l'alchimia. Un'indagine preliminare", J. PERARNAU (ed.), *Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, II, pp. 95-174.

"Et oy senhos mieus e maistres
 sapias tots per veritat
 que yeu, Arnaut de Vilanova,
 doctor en leis et en decrets
 et en siensa d'estrolomia
 et en l'art de medesina
 et en la santa teulogia
 enquaras mais en las VII arts
 maistre per tots fuy apelatz.
 De Quataluenha nadiu fuy
 et a Napol yeu mi mudiey.
 Al servise del rey Robert estiey
 mot longuamens senza partir.
 Et estant a son servise,
 en sa quambra an lo rey estant,
 en son estudi e velhant,
 an II ensems e nos fesem
 aquest libre veraiamens,
 on es tota la siensa scricha
 de destriar e d'atermenar,
 et es tota quapitolada
 e noblamens avordenada.
 Mon senhor lo rey la dechava
 e yeu l'escrivie e l'avordenava
 per la forma que'l rey Robert agradava,
 nil rey Robert mi comandara
 quar font era de tota siensa.
 E so sapias tots de sertan
 que nos sian maistre apelats".³



El procés pel qual passaren aquests tractats d'agrimensura il·lustra molt bé la relació entre la gran fama d'Arnau i l'atribució d'apòcrifs al seu nom en el marc del concepte medieval d'autoria. Boisset els escrigué, segons declara en el pròleg, basant-se en un llibre d'un notari anomenat Arnaut del Puey però posteriorment inclogué el poema citat, en el qual posà ambdues

³ Pierre PORTET, *La vie et les oeuvres techniques d'un arpenteur médiéval*, (<http://perso.republica.fr/portet1/introduc.htm>), versió electrònica de la tesi titulada *Bertrand Boyssset, arpenteur arlésien de la fin du XIVe siècle (1355-1415)*, dirigida per Pierre Bonnassié (Universit  de Toulouse II Le Mirail, 1995). S'hi reproduueix el text dels dos tractats amb un aprofundit estudi.

obres sota l'autoritat d'Arnau de Vilanova i del rei Robert de Nàpols: en boca del mateix Arnau s'afirma que ell mateix posà per escrit i en ordre allò que el monarca li dictava, tal com tots dos apareixen en una de les il·luminacions encantadorament *naïves* que decoren el manuscrit (il·lustració 1). La barreja de ficció amb la instrucció tècnica tingué conseqüències funestes per a la memòria del desconegut autor, ja que l'escrivà del segle XV que copià els seus tractats en un nou còdex ometé del tot el seu nom a favor del cèlebre Arnau. Així Boisset es convertí en un simple traductor d'un escrit arnaldià, tal com el considerà Menéndez y Pelayo⁴.

De tota manera, a banda d'excepcions curioses com l'anterior, la tradició arnaldiana es divideix fonamentalment en tres branques ben diferenciades: alquímia, teologia i medicina. Ara bé, si refusem l'autenticitat de l'obra alquímica en el seu conjunt, resten les dues activitats a les quals consagrà la seva vida: la medicina i la teologia.

La perduració i la vigència de la seva obra mèdica contrasta amb l'oblit dels seus escrits espirituals, un oblit forçat, ja que, després de la mort de Climent V, la Inquisició els condemnà i se'n salvaren pocs exemplars de ser cremats, de tal manera que les seves obres religioses gaudiren d'una difusió manuscrita reduïda i anònima i se'n perderen un gran nombre. Aquesta persecució limità la circulació d'apòcrifs arnaldians de tema espiritual, encara que també existeixen alguns tractats teològics de dubtosa i falsa atribució. N'és el més cèlebre l'extens *Expositio super Apocalypsi*, que degué ser escrit el 1306 al convent de Sant Víctor de Marsella per un clergue regular volgudament anònim en un àmbit vinculat a Arnau. En efecte, malgrat certes similituds, les diferències en forma, idees i personalitat de l'autor semblen massa importants per creure en la paternitat arnaldiana⁵. Altres obres sotmeses a discussió són la *Responsio*

⁴ Marcelino MENÉNDEZ y PELAYO (1880), *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, Librería Nacional de Victoriano Suárez, III, pp. 183-190 (1917²). El malentès ja fou corregit per Barthélemy HAURÉAU (1881), "Arnaud de Villeneuve, médecin et chimiste", *Histoire littéraire de la France*, XXVIII, Paris, H. Welter editeur, 1900², pp. 115-116.

⁵ Sobre la difusió de l'obra teològica d'Arnau: Francesco SANTI (1987), *Arnau de Vilanova. L'obra espiritual*, València, Diputació Provincial de València, pp. 154-160. Sobre les qüestions d'autoria, en especial de l'*Expositio*: Josep PERARNAU (1995), "Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova", J. PERARNAU (ed.), *Actes de la I Trobada...*, pp. 25-103; Jaume MENSA (1995), "Sobre la suposada paternitat arnaldiana de l'*Expositio super Apocalypsi*: anàlisi comparativa d'alguns temes comuns a aquesta obra i a les obres polèmiques d'Arnau de Vilanova", *ibidem*, pp. 105-205; Francesco

obiectionibus, potser sorgida entre els seguidors d'Arnau, i l'*Expositio super XXXIV capitulum Mathei*⁶. Així mateix són espúries certes profecies del segle XV que cercaven, com les genuïnes d'Arnau, la reforma de l'Església⁷.

L'obra mèdica arnaldiana, doncs, és la que continua posant els problemes d'autenticitat més nombrosos i, en conseqüència, el pas previ a estudiar-la en el seu conjunt ha de ser discriminar quins dels escrits atribuïts a ell són veritablement obra seva, en el benentès que potser per a alguns d'ells no s'assolirà una certesa absoluta. Les recerques dutes a terme sobretot durant l'últim mig segle per diversos estudiosos, entre els quals Juan Antonio Paniagua, Luis García Ballester i Michael McVaugh, lligades darrerament al projecte en curs de l'edició crítica de la globalitat de la seva obra mèdica, han permès assegurar l'autoria arnaldiana de molts d'aquests escrits i matisar-la, dubtar-ne o descartar-la per a d'altres, a més de descobrir alguns textos inèdits. De fet ha calgut esperar a aquest segle perquè reaparegués una imatge clara de l'Arnau metge, ben allunyada de la tradicional. En efecte, un Arnau capdavanter de la medicina universitària del seu temps és el que queda al descobert gràcies a l'anàlisi dels escrits més clarament genuïns —els del nucli de Montpeller, que arriba a la seva culminació amb l'ingent *Speculum medicine*, i el *Regimen sanitatis* destinat al rei Jaume II⁸.

SANTI (1995), "Note sulla fisionomia di un autore. Contributo allo studio dell'*Expositio super Apocalypsi*", *ibidem*, pp. 345-376. Aquest estudiós ha passat de centrar l'estudi de la teologia arnaldiana en l'*Expositio* dins la tercera part de SANTI (1987), *Arnau...* pp. 161-241, a suggerir un altre autor —Gerardo da Bologna— per a la mateixa obra en el darrer article esmentat. L'edició de l'obra aparegué sota el nom d'Arnau de Vilanova, l'autoria del qual és defensada al seu prefaci (pp. ix-xx): *Scripta spiritualia I: Expositio super Apocalypsi*, edició de J. Carreras i Artau, O. Marinelli i J. M. Morató, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1971.

⁶ El primer a cridar l'atenció sobre aquests dos escrits fou Miquel BATLLORI (1955), "Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 28, pp. 45-70, reeditat dins BATLLORI (1994), *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, València, Tres i Quatre, pp.179-208. La seva autenticitat ha estat debatuda per PERARNAU (1995), "Problemes i criteris...", pp. 70-78, i Gian Luca POTESTA (1995), "Dall'annuncio dell'Anticristo all'attesa del Pastore Angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani", PERARNAU (ed.), *Actes de la I Trobada...*, I, pp. 287-344.

⁷ Jaume PUIG I OLIVER (1995), "Unes prediccions pseudo-arnaldianes del segle XV. Edició i estudi", PERARNAU (ed.), *Actes de la I Trobada...*, I, pp. 207-285.

⁸ El primer intent sistemàtic d'autenticar el conjunt de les obres mèdiques d'Arnau fou Juan Antonio PANIAGUA (1969), *El Maestro Arnau de Vilanova, médico*, València, Càtedra e Instituto de Historia de la Medicina, reeditat amb correccions dins Juan Antonio PANIAGUA (1994), *Studia Arnaldiana. Trabajos en torno a la obra médica de Arnau de Vilanova, c. 1240-1311*, Barcelona, Fundació Uriach 1838. El mateix autor ha revisat més recentment aquesta seva primera aproximació a la llum de les posteriors recerques seves i d'altres arnaldistes en un breu article: Juan Antonio PANIAGUA (1995) "En torno a la problemática del corpus científico arnaldiano", *Actes de la I Trobada...*, II, pp. 9-22. No hi ha espai aquí

En alguns casos s'ha pogut destriar o almenys intuir com arribaren a ser atribuïdes al metge català obres d'altri: el tan extens, bigarrat i famós *Breviarium practice* degué ser assignat a Arnau de Vilanova a partir de la coincidència amb el nom de l'autor, potser un Arnaldo italià vinculat amb Montpeller. Tal confusió estengué la idea d'un Arnau empíric i itinerant, interessat en els remeis populars, a més d'atribuir-li un aprenentatge a Nàpols⁹. Potser la semblança de nom o almenys la comuna procedència montpellerina afavorí l'atribució al metge català de les *Tabule que medicum informant*, escrites en realitat per un mestre de Montpeller un poc posterior anomenat Stephanus Arlandi¹⁰. Altres tractats de procedència montpellerina han escapat de l'anonimat dels seus autors fins arribar a la adscripció espúria a Arnau o a altres mestres més o menys prestigiosos de la Facultat de Montpeller, com el *De sterilitate* o el *De conceptu*, el caràcter apòcrif dels quals ha quedat demostrat per la diversitat d'autors sota els quals s'empara, per la seva orientació pràctica i pels pocs escrúpols a copiar

per tractar cadascun dels títols del "nucli dur" de l'obra autenticada. Vegeu els treballs citats de Paniagua i els estudis introductoris de les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia (AVOMO)*, que van sent publicades des del 1975 (Barcelona, Universitat de Barcelona, en col·laboració amb la Fundació Noguera des del 1993): II, *Aphorismi de gradibus*, M. McVaugh, 1975; III, *Tractatus de amore heroico - Epistola de dosi tyriacalium medicinarum*, M. McVaugh, 1985; IV, *Tractatus de consideracionibus operis medicine*, L. Demaitre i P. Gil-Sotres, 1988; V.1, *Tractatus de intentione medicorum*, M. McVaugh, 2000; VI.1, *Medicationis parabole*, J. A. Paniagua, L. Ferré i E. Feliu, 1990; VI.2, *Commentum in quasdam parabolas et alias aphorismorum series*, L. Garcia Ballester, J. A. Paniagua, M. McVaugh, P. Gil-Sotres i E. Feliu, 1993; X.1, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, L. Garcia Ballester i M. McVaugh, P. Gil-Sotres i J. A. Paniagua, 1996; X.2, *Regimen Almarie*, M. McVaugh i L. Cifuentes, 1998; XI, *De esu carniun*, D. M. Bazell, 1999; XV, *Commentum supra tractatum Galieni de malicia complexionis diverse - Doctrina Galieni de interioribus*, edició i introducció de L. Garcia Ballester, E. Sánchez Salor i R. J. Durling, 1985; XVI, *Translatio libri Galieni de rigore et tremore et ictigatione et spasmo*, M. McVaugh, 1981; XVII, *Translatio libri Abuzale de medicinis simplicibus*, J. Martínez, A. Labarta, M. McVaugh i L. Cifuentes (en premsa).

⁹ René VERRIER (1949), *Études sur Arnaud de Villeneuve (v. 1240-1311)*, Leiden, E. J. Brill, II, pp. 9-112; PANIAGUA (1969), *El maestro Arnau...*, pp. 56-58 (1994^a). Anteriorment l'autoria arnaldiana de l'obra havia estat defensada per Paul DIEPGEN (1909), "Studien zu Arnald von Villanova, II. Zur Echtheitsfrage des *Breviarium*", *Archiv für Geschichte der Medizin*, 3, pp. 188-196 (reedició: *Medizin und Kultur*, Stuttgart, Ferdinand Enke, 1938, pp. 120-127). Per a un debat sobre l'autoria arnaldiana del *Breviarium* ja entre dos erudits italians del segle XVIII: Miquel BATLLORI (1934), "Un cartei erudit sobre l'autenticitat del *Breviarium* d'Arnau de Vilanova", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 10, pp. 25-43, reed.: BATLLORI (1994), *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, pp. 365-389. Vegeu també Miquel BATLLORI, "Arnau de Vilanova en Italie, 1267?-1276?", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 23, pp. 83-101, reed. en català: "La connexió amb Itàlia 1267?-1276?", BATLLORI (1994), *Arnau de Vilanova i l'arnaldisme*, pp. 127-147.

¹⁰ La identificació de Stephanus Arlandi com a autor d'aquestes taules ha estat demostrada per Juan Antonio PANIGUA i Pedro GIL-SOTRES, *AVOMO*, VI.2, pp. 337-343.

nombrosos passatges del *Lilium medicine* de Bernard de Gordon¹¹. També és el cas del *De signis lepre*, que Luke Demaitre ha revelat com la segona part d'una *Summa de lepra*, en la seva circulació com a obra íntegra només adscrita a Iordanus de Turre, un altre professor de la facultat mèdica de Montpeller (fl. 1313-1335). El tractat sencer és un díptic compost per dos panells, el primer dels quals consistia en una guia per a la diagnòsi de la lepra, que, esdevingut independent, havia estat adscrit en set manuscrits i les *Opera* a Arnau, mentre que el segon estava dedicat a la terapèutica¹². L'origen geogràfic comú, a més de circumstàncies biogràfiques d'Arnau afavoridores, pot haver contribuït a considerar el *De pronosticatione somniorum* de Guillem d'Aragó obra arnaldiana¹³.

Així doncs, en aquells casos, com el de Guillem d'Aragó, Stephanus Arlandi o Bertran Boisset, en què s'ha pogut determinar l'autoria s'ha comprovat que es compleix la tendència per la qual l'atribució a un autor poc conegut és molt més fiable que no pas a un de cèlebre, com és d'esperar per la importància de l'autoritat en la cultura medieval. Igualment un bloc de quatre monografies sobre malalties específiques, atribuïdes a Arnau i vinculades entre si per la tradició manuscrita i impresa –*Contra calculum*, *Contra catarrum*, *De tremore cordis* i *De epileptia*–, foren escrites en realitat pel fosc metge genovès Galvano da Levanto¹⁴. En el camí, és

¹¹ Enrique MONTERO CARTELLE (1993), "Autoria y época del *De sterilitate*", *Tractatus de sterilitate. Anónimo de Montpellier* (s. XV, atribuido a A. de Vilanova, R. de Moleris y J. de Turre), pp. 11-23, Valladolid, Universidad de Valladolid; Pedro CONDE - Enrique MONTERO - M^a Cruz HERRERO (1999), "*Tractatus de conceptu*. El tratado *Sobre la concepción* atribuido a Pierre Nadille", *Tractatus de conceptu. Tractatus de sterilitate mulierum*, Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 27-45.

¹² Luke DEMAITRE (1996), "The Relevance of Futility: Jordanus de Turre (fl. 1313-1335) on the Treatment of Leprosy. Appendix: Jordanus De Turre, De Lepra Nota", *Bulletin of the History of Medicine*, 70/1, pp. 25-61. Anteriorment Michael MCVAUGH havia apuntat que la tradició textual i l'evidència interna era desfavorable a l'autoria d'Arnau en favor de Iordanus en la nota inclosa en la seva traducció anglesa dins Edward GRANT, ed. (1974), *A Source Book in Medieval Science*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, pp. 754-755. Tampoc eren favorables les observacions sobre les seves fonts –Gilbert Ànglic i explícitament Avicenna–, que no són les esperables en Arnau, dins Ana Isabel MARTÍN FERREIRA (1996), "Introducción", *Tratado médico de Constantino el Africano*. Constantini Liber de elephancia, Valladolid, Universidad de Valladolid, pp. 37-38. Juan Antonio PANIAGUA ja s'havia mostrat escèptic amb la seva autenticitat en la seva traducció castellana, "Arnau de Vilanova: *Signos de lepra*", *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina*, 11 (1959), pp. 402-405.

¹³ Roger A. PACK (1966), "*De pronosticatione somniorum libellus Guillelmo de Aragonia adscriptus*", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge*, 33, pp. 237-293.

¹⁴ Vegeu Sebastià GIRALT (2002), "El autor del *Contra calculum* y de otros tres tratados médicos: ¿Arnau de Vilanova o Galvano da Levanto?", *Sudhoffs Archiv*, 86/2 (en premsa);

frequènt que les obres d'autors foscos esdevinguin anònimes abans de ser adscrites a una personalitat cèlebre. Tal és el doble cas de dos escrits per retardar els efectes de la vellesa que tingueren una gran projecció durant l'edat mitjana i el Renaixement: l'*Epistola de retardatione accidentium senectutis* i el *Liber de conservacione iuventutis*. Ambdós formen part d'un conjunt de cinc textos sobre el mateix tema obra del mateix autor, segons els indicis més antics un desconegut "dominus castris Gret / Goet" que s'hauria de situar a la primera meitat del segle XIII. De les dues versions del primer, un gran nombre dels manuscrits conservats són anònims, malgrat que la majoria són atribuïts a Roger Bacon, una altra bona part a Arnau i un de sol a Ramon Llull, i encara que finalment seria imprès sota l'autoritat de Bacon i Arnau. El segon també té una tradició anònima, però en circularen sengles reelaboracions manuscrites sota els il·lustres noms d'Arnau i de Llull, que arribarien igualment a les premses modernes. Així, les raons adduïdes per Paniagua a partir del contingut –poca originalitat, estil descarat i ampul·lós, recurs a l'alquímia i a la màgia– contra l'autenticitat arnaldiana d'aquest darrer s'han vist corroborades per l'estudi textual de Paravicini Bagliani¹⁵. D'altra banda tant el contingut com la triple atribució a Bacon, Arnau i Llull suggereixen una relació o una similitud amb el problema del corpus alquímic apòcrif d'aquests tres autors, alhora que l'adscripció arnaldiana es pot relacionar, a més, amb la fama que li donà el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*. En efecte, la seva autoritat com a autor dietètic atregué l'adscripció de diversos regiments de sanitat, sovint en versions vernacles com la que havia donat el seu regiment autèntic, sigui durant l'edat mitjana –l'anomenat *Segon libre del Regiment de Sanitat* o un breu regiment contra

Miguel Àngel GONZÁLEZ MANJARRÉS (1998), "Problemas de autoría en el *Tractatus contra calculum*, obra atribuida a Arnaldo de Villanova", M. PÉREZ GONZÁLEZ (coord.), *Actas del II Congreso Hispánico de Latín Medieval (León, 11-14 de Noviembre de 1997)*, Lleó, Universidad de León, I, pp. 515-524. Juan Antonio PANIAGUA (1966), "El *opusculum Contra calculum* de Arnaldo de Villanova", *Actas del Segundo Congreso Español de Historia de la Medicina [Salamanca 1965]*, Madrid, Sociedad Española de Historia de la Medicina, I, pp. 103-111.

¹⁵ Agostino PARAVICINI BAGLIANI (1991), "Il mito della *Prolongatio vitae* e la corte pontificia del duecento: il *De retardatione accidentium senectutis*", *Medicina e scienze della natura alla corte dei papi nel duecento*, Spoleto, Centro italiano di studi sull'alto Medioevo, pp. 281-326; Agostino PARAVICINI BAGLIANI (1991), "Ruggero Bacone, Bonifacio VIII e la teoria della *Prolongatio vitae*", *Medicina e scienze...*, pp. 327-361; Juan Antonio PANIAGUA (1980), "El *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* y otros presuntos *regimina arnaldianos*", *El maravilloso regimiento y orden de vivir (una versión castellana del Regimen Sanitatis ad regem Aragonum)*, Saragossa, Cátedra de Historia de la Medicina, pp. 31-77 (esp. pp. 50-56). El contingut de tots dos escrits apareix comparat dins Else FÖRSTER (1912), "Roger Bacon's *De retardandis senectutis accidentibus et de sensibus conservandis* und Arnald von Villanova's *Liber de conservanda iuventute et retardanda senectute*", Leipzig, Institut für Geschichte der Medizin.

l'epidèmia en català¹⁶—, sigui en la impremta moderna —el *Regimiento de sanidad* imprès repetidament des del segle XVI fins al XVIII.

Així, un dels textos que li havia de donar una glòria més extensa per les seves innombrables impressions, el comentari del *Regimen sanitatis Salernitanum* remunta l'adscripció al metge català a un error degut a una edició incunable conjunta de l'arnaldia *Regimen sanitatis ad regem Aragonum* amb aquest comentari prèviament anònim¹⁷ (il·lustració 2). El mateix curador de les obres generals d'Arnau, Tommaso Murchi, malgrat declarar-se conscient dels seus problemes d'autoria, afegí alguns escrits d'altres autors dins el corpus arnaldia, com el *Regimen sanitatis* de Maino de' Mainieri i el *De coitu*, una versió de Constantí l'Africà d'un opuscle del tunisià Ibn al-Jazzar (s. X). En ambdós casos degué ser una iniciativa del mateix Murchi a tenor de l'absència d'aquesta adscripció en els manuscrits, probablement a partir d'haver observat els paral·lelismes que presenta amb altres obres del corpus arnaldia¹⁸. Un altre exemple de la facilitat amb què un error editorial podia abocar a una autoria espúria —o diverses— és l'*Herbarius* imprès diverses vegades sota els noms d'Arnau i d'Avicenna. Degué ser compostat al mateix taller de Peter Schoeffer on fou imprès per primera vegada (Mainz, 1484), segons fa pensar la primera part, consagrada a descriure 150 plantes d'Alemanya. La segona part és una compilació de diversos herbaris i tractats mèdics medievals. L'edició de Vicenza de 1491 fou encapçalada per un gravat amb dues figures al peu de les quals eren inscrites aparentment els noms d'Arnau de Vilanova i d'Avicenna, citats a

¹⁶ ANNA TRIAS (1983), "Sobre un pretendido *Segon libre del Regiment de Sanitat*, atribuido a Arnau de Vilanova", *Dynamis*, pp. 281-287; JOAN VENY (1985), "Patit tractat sobre lo regiment en temps de hepidèmie (segle XIV): edició i estudi lingüístic", *Homenatge a Antoni Comas*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 545-567; LLUÍS CIFUENTES (2002), *La ciència en català a l'Edat mitjana i el Renaixement*, Barcelona - Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes, pp. 100 i 106.

¹⁷ VERRIER (1949), *Études sur Arnau...*, II, pp. 59-70; PANIAGUA (1980), "El *Regimen sanitatis...*", pp. 56-61.

¹⁸ PANIAGUA (1980), "El *Regimen sanitatis...*", pp. 41-61; GIRALT (2002) *Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista*, pp. 15-22; ENRIQUE MONTERO CARTELLE (1983), "Introducción", *Constantini liber de coitu. El tratado de andrología de Constantino el Africano*, Santiago de Compostela, Universidad de Santiago, pp. 14 i 68; ENRIQUE MONTERO CARTELLE (1988), "Sobre el autor árabe del *Liber de coitu* y el modo de trabajar de Constantino el Africano" *Medizinhistorisches Journal*, 23/2, pp. 105-113; ENRIQUE MONTERO CARTELLE (1990), "Encuentros de culturas en Salerno: Constantino el Africano, traductor", J. HAMESSE - M. FATTORI (ed.), *Rencontres de cultures dans la philosophie médiévale. Traductions et traducteurs de l'antiquité tardive au XIVe siècle. Actes du Colloque international de Cassino (1-17 juin 1989)*, Lovaina - Cassino, Institut d'Études Médiévales de l'Université Catholique de Louvain - Università degli Studi di Cassino, pp. 65-88.

sota, en el text del prefaci (il·lustració 3). En realitat reaprofitava un gravat que representava Piero Crescentio i Carles d'Anjou en un llibre publicat pel mateix editor l'any anterior. El gravat fou retirat de les edicions posteriors però els noms quedaren en la part superior de la primera pàgina, cosa que provocà la falsa atribució a Arnau i a Avicenna¹⁹.

Aquests exemples demostren que la pseudoepigrafia no està tan sols vinculada a la transmissió manuscrita, ja que l'arribada de les obres atribuïdes a Arnau a la impremta no frenà la circulació d'escrius espuris sinó que més aviat la consolidà i fins l'augmentà, ara pels nous mecanismes editorials. Així, no sembla que hi hagi cap més motiu que el de prestigiar sota el nom del mestre de Montpeller l'edició del *De flebotomia* inclosa en un recull amb el *De vinis* i el *De accidentibus senectutis et senii* que ja circulaven sota la seva atribució.

L'esmentada no és l'única obra sobre flebotomia pseudoarnaldiana, sinó que a causa del *De consideracionibus operis medicine* Arnau degué adquirir una certa anomenada en aquest camp que atragué altres escrits relacionats o no amb l'esmentada obra del metge català. En efecte, dins les *Opera* apareix un altre *De flebotomia* resultat de la formació paulatina a partir de la conjunció de múltiples fragments, un text molt semblant a un altre atribuït a Beda originat per la mateixa tradició. Dos escrits molt similars entre si són sengles reelaboracions a partir dels mateixos tres textos —el *De consideracionibus* arnaldia, la part sobre la flebotomia del salernità *De adventu medici ad aegrotum* i un altre de Jean de Saint-Amand— distribuïts en un ordre i una extensió diferents, encara que es remunten probablement a una mateixa compilació²⁰.

Així doncs, la conclusió sobre l'autenticitat es veu complicada de vegades pel caràcter compost de certs textos, resultat d'un procés de sedimentació de diversos escrits d'origens diferents. És el cas del ja esmentat *De epileptia*, compost per un escrit originàriament de Galvano da Levanto i per dos altres molt més breus, un dels quals podria ser arnaldia, o bé del més conegut *De cautelis medicorum*, format per diversos textos d'èpoques diferents: la primera part està constituïda per uns consells uroscòpics per guanyar-se la confiança del malalt que no semblen correspondre a un metge acadèmic

¹⁹ Frank J. ANDERSON (1977), *An illustrated history of the herbals*, Nova York, Columbia University Press, pp. 82-88.

²⁰ Sobre tots aquests tractats de flebotomia vegeu GIL-SOTRES (1988), *AVOMO*, IV, pp. 105-117.

com Arnau, situat en els segles XIII i XIV, quan aquest mètode havia perdut la importància anterior; la segona són unes frases extretes del comentari arnaldia del *Vita brevis*; mentre que la tercera, consistent en unes regles d'atenció al pacient, pareix una reelaboració del salernità *De adventu medici ad aegrotum* del segle XII²¹. Veiem, doncs, que molts textos de medicina pràctica presenten una tradició particularment complexa perquè neixen com a productes de compilacions, van evolucionant condicionats pels interessos dels copistes i el seu caràcter anònim els fa especialment proclius a esdevenir apòcrifs, sigui per l'atribució del tot a l'autor d'una part, sigui per una adscripció totalment gratuïta. A més a més és freqüent que diverses versions o branques textuals portin noms d'autor diferents.

Entre els escrits de medicina pràctica també es troben quatre *consilia*, dels quals només el *Regimen podagre* s'ha demostrat autèntic per ara, mentre que encara no és del tot clara la paternitat de la *Cura febris ethice* i del *Regimen quartane*²². Resten encara un bon nombre d'escrits pendents d'estudi per aclarir-ne l'autoria, com el *Libellus de arte cognoscendi venena*, el *De simplicibus*²³, els *Experimenta*²⁴. Així mateix apareixen atribuïts a Arnau dos escrits sobre banys terapèutics, una *Tabula* del poema que inicià aquest tipus de monografies –poema titulat *Nomina et virtutes balneorum Puteoli et Baiarum* de Pietro d'Eboli– i un tractadet en prosa titulat *De balneis*²⁵, malgrat que no en parla a favor el fet que després de

²¹ En especial sobre la primera part: Michael McVAUGH (1997), "Bedside manners in the Middle Ages", *Bulletin of the History of Medicine*, 71/2, pp. 201-223. El text ha estat objecte de dues versions actuals: "Cautelas de los médicos", traducció castellana de Juan Antonio Paniagua (1949), *Archivo Iberoamericano de Historia de la Medicina*, 1, pp. 367-373, i *On the precautions that physicians must observe*, traducció anglesa de Henry E. Sigerist i notes de Michael McVaugh, GRANT, (ed.), *A Source Book...*, pp. 751-752.

²² Sebastià GIRALT (2002), "The *consilia* attributed to Arnau de Vilanova", *Early science and medicine*, 7/4 (en premsa); Sebastià GIRALT (2002), "Regimen quartane atribuït a Arnau de Vilanova, un *consilium* polèmic", J. BATLLÓ - P. BERNAT - R. PUIG (coord.), *VI Trobada d'Història de la Ciència i de la Tècnica, Universitat de Vic, 27-29 d'octubre de 2000* Barcelona, SCHCT, pp. 319-325; Sebastià GIRALT (2002), "Nota sobre alguns ictionims d'origen occità en textos mèdics d'Arnau de Vilanova i d'altres autors medievals", *Estudis romànics*, 24, pp. 103-108; Alberto ALONSO GUARDO (1998), "Los *Aphorismi extravagantes* y el *Regimen podagre* de Arnaldo de Vilanova. Estudio comparativo", M. PÉREZ GONZÁLEZ (coord.), *Actas del II Congreso...*, I, pp. 201-209.

²³ PANIAGUA (1995), "En torno a la problemática...", s'inclina per acceptar-lo, GIL-SOTRES (1988) *AVOMO*, V, pp. 91-105, en dubta.

²⁴ Michael McVAUGH (1971), "The *Experimenta* of Arnold of Villanova", *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, I, pp. 107-118; Michael McVAUGH (1976), "Two Montpellier Recipe Collections", *Manuscripta*, 20/3, pp.175-180.

²⁵ Luis GARCÍA BALLESTER (1998), "Sobre el origen de los tratados de baños (*de balneis*) como género literario en la medicina medieval", *Cronos*, I/1, pp. 7-59.

l'esmentada primera mostra aquesta temàtica no tingué aparentment continuïtat fins després de la mort del metge català, d'ençà el segon terç del segle XIV. Sobre unes quantes obres encara dubtoses planen fortes sospites de ser espúries: *De vinis*, *De urinis*, *De aquis medicinalibus*, *De confortatione visus*²⁶.

D'altra banda, l'autoria arnaldiana d'altres textos no queda invalidada, sinó que se n'insinua una redacció més complexa. Així, a la reelaboració pòstuma de materials deixats inèdits pel mestre de Montpeller per part de deixebles o persones del seu entorn podria deure's la forma final d'obres com l'*Antidotarium*, el *De venenis* o el comentari del galènic *De morbo et accidenti*. La publicació d'apunts presos per estudiants a les lliçons escolàstiques del mestre català hauria permès la conservació dels seus comentaris del *De malicia complexionis diverse* de Galè i del primer aforisme hipocràtic, *Vita brevis*, comentaris que Arnau no degué tenir temps de revisar²⁷.

En conclusió, la gran majoria dels apòcrifs de les diverses tradicions arnaldianes apareixen vinculats, com és d'esperar, a aquells àmbits en què es convertí en una autoritat. En efecte, les falses atribucions solen trobar un fonament en la seva obra autèntica, sigui religiosa –literatura apocalíptica o profètica i reformisme eclesiàstic–, sigui mèdica –en especial higiènica, farmacològica o pràctica, amb una sèrie de versions en llengües vernacles–, si bé també molt sovint recolzen en el mite d'un Arnau ocultista –escrits magicoastroològics i alquímics²⁸– i antiescolàstic –textos de medicina empírica. Així mateix la pseudoepigrafia es veu afavorida per certes circumstàncies biogràfiques, esdevingudes ja llegendàries, i per la

²⁶ El *Libellus regiminis de confortatione visus* fou editat per P. Pansier: *Collectio ophthalmologica veterum auctorum*, I, París 1903, pp. 1-25, segons és citat dins PANIAGUA (1969), *El maestro Arnau...*, p. 90, on posa en dubte la seva autoria. En canvi Pedro GIL-SOTRES (1996), "Los regimina sanitatis", *AVOMO*, X.1, pp. 543-544, es mostra més prudent.

²⁷ Luis GARCÍA BALLESTER (1995) "Hacia el establecimiento de un cánón de las obras médicas de Arnau de Vilanova", J. PERARNAU (ed.), *Actes de la I Trobada...*, II, pp. 23-29. Sobre aquests escrits concrets: Michael MCVAUGH (1995), "Two texts, one problem: the authorship of the *Antidotarium* and *De venenis* attributed to Arnau de Vilanova", *ibidem*, pp. 75-94; Luis GARCÍA BALLESTER - Fernando SALMÓN - Eustaquio SÁNCHEZ SALOR (1995), "Tradición manuscrita y autoría: sobre la posible autenticidad del comentario de Arnau de Vilanova al *De morbo et accidenti* de Galeno", *ibidem*, pp. 31-74; Joan PARELLADA FELIU (1970), "Un incunabile d'Arnau de Vilanova: l'*Antidotarium* editat a València l'any 1495", *I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana (Barcelona-Montpeller 1970)*, pp. 265-280.

²⁸ De l'autoria dels escrits de caire màgic i astroològic pertanyents al corpus arnaldian en parlaré en particular en la introducció del *De reprobacione*, *AVOMO*, VII.

procedència de les àrees geogràfiques en les quals visqué o es mogué: Montpeller i en general les terres occitanes, la corona d'Aragó i fins i tot Roma, Nàpols i Sicília. Cal destacar l'agreujant que el nom d'Arnau apareix lligat a certes matèries –medicina pràctica, ocultisme i profetisme apocalíptic– especialment susceptibles d'arrecerar-se sota l'autoria falsa d'un nom cèlebre, sobretot les esotèriques pel seu caràcter tendent a la clandestinitat i a l'anonimat i una major necessitat de guanyar prestigi i validesa intel·lectual enfront dels qui la hi negaven.

La recerca empresa al voltant del corpus arnaldià no solament ha servit per depurar-lo ja de nombrosos textos espuris, sinó també per fixar uns criteris d'autenticitat cada volta més afinats per usar-los com a pedra de toc davant els escrits que encara resten dubtosos²⁹. Tals criteris resulten una guia força útil, sempre que siguin emprats de manera flexible i estiguin subjectes a una revisió continua a mesura que es vagi aprofundint en els textos i siguin acceptats o refusats. Per al corpus mèdic aquests criteris es poden resumir així: referències directes que es poden trobar en l'obra d'Arnau i en la documentació contemporània o posterior, consistència i antiguitat de la tradició manuscrita, coherència de l'estil expositiu i del contingut amb el que es pot trobar en els seus escrits autèntics fins ara i concordança amb el pensament mèdic i amb les autoritats del seu moment. Es poden intentar perfilar amb més concreció els trets més personals del seu estil i les seves idees mèdiques: aplica el galenisme escolàstic a les qüestions mèdiques, defuig de l'especulació filosoficonatural deslligada dels problemes mèdics, exemplifica el seu discurs intel·lectual amb anècdotes personals, critica Averrois i mostra una certa resistència a citar explícitament Avicenna – malgrat que sovint hi recorre– i evita remeis alquímics i nigromàntics, si bé fa un ús minoritari d'altres justificables per la màgia natural i l'astrologia.

Potser per a alguns la nova imatge i obra que va sorgint del sedàs de l'actual historiografia serà decebedora i encara s'estimaran més la figura tradicional. En realitat, convertit ja en una de les personalitats més estudiades de les ciències de l'edat mitjana llatina, la seva figura guanya consistència i alçada intel·lectual tot i que perd en pintoresquisme, i es consolida com un dels cims de la medicina medieval. Alhora, també en els últims anys, la seva aportació espiritual ha estat revaloritzada a mesura que va sent desenteranyinada del blàsme a què l'havia sotmesa la rígida ortodòxia catòlica d'alguns historiadors.

²⁹ Vegeu aquests criteris sintetitzats dins PANIAGUA (1995), "En torno a la problemática...", i GARCÍA BALLESTER (1995) "Hacia el establecimiento..." pel que fa al corpus mèdic; en l'àmbit religiós: PERARNAU (1995), "Problemes i criteris...", pp. 70-78.